

חנוכת המקדש \ הרב הלל גפן

בכמה הזדמנויות במשך ההיסטוריה היהודית חנכו את המקדש. בפעם הראשונה היתה זו חנוכת המשכן על ידי קרבנות הנשיאים, ככתוב: "וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ בְּיוֹם הַמִּשָּׁח אֹתוֹ וַיִּקְרִיבוּ הַנְּשִׂאִים אֶת קֶרְבָּנָם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ"¹. גם כאשר נבנה בית המקדש הראשון על ידי שלמה חנכהו, כפי שנאמר: "וַיִּזְבַּח שְׁלֹמֹה אֶת זֶבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר זָבַח לַיהוָה בְּקֶרֶךְ עֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלְפֵי וָצֵאן מֵאָה וָעֶשְׂרִים אֶלְפֵי וַיַּחֲנֹכוּ אֶת בֵּית יְהוָה הַמְּלֶךְ וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"². וכן כאשר עולי הגולה בימי עזרא בנו את הבית השני הם חנכו אותו, ככתוב:

וְשִׂיבְיָא בְּיַתָּה דְּנָה עַד יוֹם תְּלַתָּה לִירַח אֲדָר דִּי הִיא שְׁנַת שֵׁת לְמַלְכוּת דְּרִינֻש מְלָכָא. וְעַבְדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּהִנְיָא וְלִנְיָא וְשָׂאֵר בְּנֵי גְלוּתָא חֲנֻכַּת בֵּית אֱלֹהָא דְנָה בְּחֻדְוָה. וְהִקְרְבוּ לְחֻנְכַּת בֵּית אֱלֹהָא דְנָה תּוֹרִין מֵאָה דְכָרִין מֵאֲתִין אֲמַרִין אַרְבַּע מֵאָה וְצִפְרִי עֵזִין לְחֻטְיָא {לְחֻטְאָה} עַל כָּל יִשְׂרָאֵל תְּרִי עֶשֶׂר לְמִנְן שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל³.

גם לעתיד אנו מצפים לחנוכת בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, כפי שמתואר בספר יחזקאל⁴:

"שְׁבַעַת יָמִים יִכְפְּרוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְטָהְרוּ אֹתוֹ וּמְלֹאוּ יָדוֹ {וְדִוּוּ}: וְיָכְלוּ אֶת הַיָּמִים וְהָיָה בְּיוֹם הַשְּׁמִינִי וְהִלָּאָה יַעֲשׂוּ הַפְּהִנִים עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶת עוֹלוֹתֵיכֶם וְאֶת שְׁלָמֵיכֶם וְרִצְאֹתַי אֶתְכֶם נָאִם אֲדֹנָי יְהוִה".

מה הוא בעצם ענינה של חנוכת המקדש? האם יש בה חיוב, או שמא היא באה לבטא שמחה בעלמא, שמחתו של עם ישראל על שזכה לבנין המקדש?

¹ במדבר ז-י.

² מלכים א ח-סג.

³ עזרא ו טז יז.

⁴ יחזקאל מג כו כז.

חינוך המזבח

“כלים שעשה משה משיחתן מקדשתן, מכאן ואילך עבודתן מחנכתן”⁵. כלומר: כלי שרת שהוקדשו בפה קדושים קדושת דמים בלבד, ועדיין אינם ראויים לעבודה עד שיהיו קדושים קדושת הגוף. כלים שעשה משה משיחתן בשמן המשחה קידשה אותם בקדושת הגוף, וכלים שעשו במשך הדורות התקדשו על ידי עבודה בהם. המשנה במסכת מנחות⁶ מפרטת את העבודות המחנכות כל כלי:

שאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטורת הסמים, ולא מזבח העולה אלא בתמיד של שחר, ולא את השולחן אלא בלחם הפנים בשבת, ולא את המנורה אלא בשבעה נרותיה בין הערבים.

במשנה זו מוכח שיש צורך לחנך את המזבח, וחינוכו הוא על ידי הקרבת תמיד של שחר. המקור לחינוך המזבח הוא בפרשת המילואים, חנוכת המשכן: “וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה שנים ליום תמיד. את הכבש האחד תעשה בכקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים”⁷, “שני בין הערביים ולא ראשון בין הערביים”⁸, מכאן שהמזבח מתחנך בתמיד של שחר דוקא ולא בתמיד של בין הערביים. לצורך הדיון דלהלן חשוב לנו להדגיש שהדברים נפסקו להלכה ברמב”ם⁹:

טעו או שגגו אפילו הזידו ולא הקריבו תמיד של שחר יקריבו תמיד של בין הערבים, במה דברים אמורים בשנתחנך המזבח, אבל היה מזבח חדש שעדיין לא קרב עליו כלום לא יקריבו עליו תחלה בין הערבים, שאין מחנכין מזבח העולה אלא בתמיד של שחר.

⁵ שבועות טו-א.

⁶ מט-א.

⁷ שמות כט לח, לט. בזה מוסברים: א. פשר הכפילות בין פרשה זו לבין פרשת התמיד בפרשת פנחס. ב. מה היא השייכות של קרבן התמיד לפרשתנו עוסקת במילואים. לפי הגמרא במנחות יוצא שפרשתנו עוסקת בחינוכו של המזבח, שאינו מתחנך אלא בתמיד של שחר.

⁸ מנחות נ-א.

⁹ הלכות תמידין ומוספין א-יב.

חנוכת המקדש

האם מה שנאמר בפרשת המילואים מחייב גם לדורות? לדעת הרמב"ם¹⁰ פרשת המילואים נאמרה לשעתה בלבד, ואינה מצוה לדורות, ומשום כך אין למנות אותה במנין המצוות. מחמת כך הרמב"ם חלק על בה"ג שמנה במנין המצוות את חנוכת המזבח:

השרש השלישי שאין ראוי למנות מצות שאין נוהגות לדורות ... ואני נפלא מזה שמנה אלו הלאוין ... וכן ימנה גם כן בכלל מצות עשה אמרו 'עשה לך שרף ושים אותו על נס', ואמרו 'קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן', כמו שמנה תרומת המכס וחנוכת המזבח.

הרמב"ן השיג על הרמב"ם וכתב שיש מצוה מן התורה לחנך את המזבח. כראיה לשיטתו הוא מביא את המשנה במנחות האומרת שיש לחנך את המזבח בתמיד של שחר. כמו שראינו לעיל גם הרמב"ם פסק להלכה כאותה משנה, ואם כן מדוע לא מנה זאת כמצוה? הרשב"ץ¹¹ והמגילת אסתר מסבירים שהרמב"ם אינו סובר שהלכה זו נחשבת למצוה בפני עצמה, והטעם הוא משום שהחינוך נעשה על ידי קרבן התמיד ואין כאן שום דבר נוסף על מצות הקרבת התמיד. לעומתם, טוען הר"י פערלא¹² שיש בחינוך המזבח ענין נוסף, כיון שיש לחנך את המזבח דוקא בתמיד של שחר, ואם לא חנכוהו בתמיד של שחר אסור להקריב עליו.

חנוכת המזבח על ידי החשמונאים

גם בימי החשמונאים עשו חנוכת המזבח, כפי שמסופר בספר מקבים א': (מג) ויראו את מזבח העולה כי חולל, ויועצו לב יחדו כדת מה לעשות. (מד) ותהי העצה היעוצה לנתוך את המזבח עד רדתו, לבלתי היות להם למכשול, יען כי חיללוהו זרים. וייתצו אתו. (מה) ויניחו את האבנים על הר הבית אל מקום פלוני אלמוני, עד אשר יקום נביא בישראל להורותם את אשר יעשון. (מו) ויקחו אבנים שלמות אשר לא עלה עליהן ברזל, ככתוב בתורת ה' ויבנו מזבח חדש כתבנית הראשון.

¹⁰ ספר המצוות שורש ג.

¹¹ זוהר הרקיע אות נ'.

¹² בפירושו לסהמ"צ של רס"ג, פרשה מט.

ואח"כ מסופר עוד:

(נא) ויהי ביום החמישי ועשרים לחדש התשיעי הוא כסלו, בשנת שמונה וארבעים ומאה, וישכימו בבוקר ויעלו עולות על המזבח החדש כמשפט. (נב) ויחנכו את המזבח בעצם היום אשר טמאו אותו הגויים, ויהללו לה' בשירים ובכינורות בחלילים ובמצלצלים. (נג) ויפלו על פניהם וישתחוו לה' על אשר נתן להם עוז ותשועה. (נד) ויחוגו את חנוכת המזבח שמונת ימים, ויעלו עולות ותודות בשמחת לבבם.

הרמב"ן, ברצותו להוכיח את מצות חנוכת המזבח, מראה כיצד מצוה זו קיומה על ידי הנשיאים, על ידי שלמה, על ידי עזרא ולעתיד לבוא. הרמב"ן "מדלג" על חנוכת המזבח בימי החשמונאים. ישנם שתמהו על השמטה זו¹³, כיון שבספר מקבים מפורש שהחשמונאים נתצו את המזבח הישן שנטמא על ידי היוונים, ובנו במקומו מזבח חדש וחנכו אותו. לענ"ד נראה שהקושי אינו קושי גדול, כיון שספר חשמונאים לא נחשב ספר מוסמך עבור הרמב"ן. כידוע, ספרי החשמונאים נכתבו בעברית, אך המקור העברי אבד מאיתנו, ומה שנשמר הוא תרגום של ספרי החשמונאים ליוונית. את התרגום הזה חזרו ותרגמו לעברית בתקופה מאוחרת יותר. ברור שתרגום אינו זהה למקור, ואיננו יודעים מי תירגם את הספרים ליוונית, את מה הוא רצה להדגיש, ומה הוא השמיט וכד'. למשל: בספרים אלו שדיברו על חנוכת המזבח לא מופיע נס פך השמן. לכן יתכן שהרמב"ן לא רצה להסתמך על ספרי החשמונאים, והעדיף להוכיח את קיומה של מצות חנוכת המזבח ממקראות מפורשים שנאמרו לגבי המשכן, בית ראשון ובית שני. כמובן שלאחר שהרמב"ן הוכיח את שיטתו מאותן מקראות, יהיה מאד מתאים לומר שגם החשמונאים קימו מצוה זו.

¹³ הרב יהודה זולדן, בספרו "מועדי יהודה וישראל", עמ' 209-211. הרב זולדן ניסה למצוא סיבה להשמטה זו, וטען שמצות חנוכת המזבח מתקיימת רק אם המזבח נבנה כחלק מבנין מחודש של כל בית המקדש, שאז חנוכת המזבח היא למעשה חנוכת המקדש. אבל אם המקדש קיים, ורק המזבח נבנה מחדש, אין כאן מצוה של חנוכת המזבח.

ההבדל בין חנוכת המזבח בימי החשמונאים לבין שאר החנוכות חנוכת המזבח מתאפיינת בשני גורמים מרכזיים: הקרבת קרבנות מיוחדים, ושמחה. גם בחנוכת המזבח בימי החשמונאים אנו מוצאים את שני הגורמים הנ"ל. אך יש לעמוד על הבדל משמעותי בין מאורע זה לבין יתר ההזדמנויות בהן חגגו את חנוכת המזבח. בשאר הפעמים היתה הוראת שעה שאפשרה לעבור על דברי תורה ביחס לפרטים מסוימים הקשורים לחגיגת הארוע. בחנוכת הנשיאים הקטירו קטורת, כמו שכתוב "כף אחת עשרה זהב מלאה קטורת"¹⁴, והקטירוה על מזבח החיצון, למרות שאין קטורת באה נדבה בין על מזבח הפנימי ובין על מזבח החיצון, ואין קטורת באה על מזבח החיצון אפילו של ציבור¹⁵. כמו כן הם הביאו שעיר עזים אחד לחטאת, למרות שאין חטאת באה נדבה¹⁶. הרמב"ן בפירושו על התורה¹⁷ עמד על כך, ואמר שכוונתם של הנשיאים היתה לחנוך את המזבח בכל המינים הקרבים עליו: "על כן הביאו מנחה וקטורת ועולה וחטאת ושלמים. והקטורת והחטאת הוראת שעה, שאינם באים בנדבה, אבל להשלים בחנוכה כל הקרבנות נעשה כן". כמו כן הנשיאים הקריבו את קרבנותיהם במשך שנים עשר יום רצופים, כולל שבת, למרות שאין מקריבים קרבנות נדבה בשבת, וגם זו היתה הוראת שעה¹⁸.

בחנוכת בית ראשון נאמר¹⁹: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ידוד אלהינו שבעת ימים

¹⁴ במדבר ז-ז.

¹⁵ מנחות נ-א וב'.

¹⁶ רמב"ן במדבר ז-ג.

¹⁷ במדבר ז-ג.

¹⁸ במדבר רבה פרשה יד: "ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגו' מנין שיום השבת היה לפי שכבר אמרנו אותו יום שהתחילו הנשיאים יום ראשון היה מכאן את למד שיום ז' להקרבה שבת היה שלא תאמר היאך חלל את השבת והלא אין קרבן יחיד דוחה את השבת וזה הקריב בשבת אמר הקב"ה לא על פיו עשה שאני אמרתי למשה נשיא אחד ליום נשיא אחד ליום יקריב את קרבנו לחנוכת המזבח בלא הפסק יקריבו זה אחר זה הוי אפרים מעוז ראשי לכך נאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגו'". וראה גם אבן עזרא שם, ורמב"ם ה' מעשה הקרבנות ב-טו.

¹⁹ מלכים א ח-סה.

ושבעת ימים ארבעה עשר יום". הגמרא²⁰ לומדת מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה, ומשום כך חנוכת הבית הראשון החלה שבעה ימים לפני חג הסוכות, ואח"כ עשו את חג הסוכות. לפי זה נמצא שלא צמו ביום הכיפורים, כמו שאומרת הגמרא:

אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים, והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל כלייה, יצתה בת קול ואמרה להם: כולכם מזומנין לחיי העולם הבא. מאי דרוש? אמרו: קל וחומר; ומה משכן שאין קדושתו קדושת עולם, וקרבן יחיד - דוחה שבת, דאיסור סקילה, מקדש, דקדושתו קדושת עולם, וקרבן צבור, יום הכפורים דענוש כרת - לא כל שכן?

גם בחנוכת המזבח בימי עזרא הוקרבו קרבנות מיוחדים: הבאים מהשבי בני הגולה הקריבו עלות לאלהי ישראל פרים שנים עשר על כל ישראל אילים תשעים וששה כבשים שבעים ושבעה צפירי חטאת שנים עשר הכל עולה לידוד²¹.

הגמרא²² עמדה על כך שלכאורה מופיעים בפסוק זה שני ביטויים סותרים. שנים עשר השעירים נקראים בתחילה "צפירי חטאת", ובסוף הפסוק נאמר "הכל עולה לה!" ומשום כך הסבירה שמדובר על חטאת כזו שאינה נאכלת, ובנקודה זו היא דומה לעולה שאינה נאכלת, ואלו שעירי עבודת כוכבים שבשרם נשרף ואינו נאכל: "דתניא, רבי יהודה אומר: על עבודת כוכבים הביאום, ואמר רב יהודה אמר שמואל: על עבודת כוכבים שעשו בימי צדקיהו". השאלה המתעוררת היא כיצד שעירים אלו כיפרו על עבודת כוכבים שעשו בימי צדקיהו, הרי בימי צדקיהו עבדו עבודה זרה במזיד, והקרבן אינו מכפר אלא על השוגגים! ותשובת הגמרא היא "הוראת שעה היתה".

ואף הנבואה על חנוכת הבית לעתיד לבוא אינה מדקדקת בפרטי ההלכה הרגילים, כיון שהנביא יחזקאל מתנבא: "שָׁבַעַת יָמִים יִכְפְּרוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ

²⁰ מועד קטן ט-א.

²¹ עזרא פרק ח-לה.

²² הוריות ו-א.

וְטָהְרוּ אֹתוֹ וּמְלָאוּ יָדוֹ וַיְדִיּוּ\", כלומר שיקריבו את קרבנותיהם גם בשבת!
וכך כתב הרמב"ם²³:

וכשם שהקריבו הנשיאים בחנוכת המזבח דברים שאין כמותן לדורות והקריבו בשבת כך הנשיא מקריב חנוכתו בשבת לעתיד כאשר מפורש שם, וכן קרבנות שהקריבו בימי עזרא הבאים מהשבי מלואים היו ואינן נוהגין לדורות.

בימי החשמונאים אנו מוצאים מהלך הפוך שמתאפיין בהקפדה על פרטי ההלכה. החשמונאים הקריבו עולות ותודות בלבד, כלומר קרבנות הבאים בנדבה, ולא הקריבו חטאות שאינן באות בנדבה. גם לחנוכת המנורה בקשו שמן טהור בלבד, עד שנעשה להם נס פך השמן, ולא הסכימו להדליק בשמן טמא. כבר שאלו המפרשים²⁴ לשם מה היה צורך בנס כדי שיהיה להם שמן טהור, הרי בעצם היה אפשר להדליק בשמן טמא, כיון שטומאה הותרה בציבור! אחת מן התשובות²⁵ שניתנו לשאלה זו היא שדוקא כאשר חינכו את המזבח, היה צורך להקפיד שהחינוך יהיה בטהרה גמורה ולא על ידי דחיית הטומאה, כיון שחינוך הוא התחלה לכל הבא אחריו. כלומר שהיתה כאן נטיה להקפיד על גדרי ההלכה, להדר בקיום המצוה²⁶, ומשום כך חיפשו דוקא שמן טהור. חנוכת המזבח על ידי החשמונאים באה לאחר מאבק עיקש נגד היונים שגזרו גזירות על קיום המצוות, ובאו לקצץ בגדרי ההלכה. מסתבר שהחשמונאים ראו צורך לנקוט פעולה הפוכה ולחזק את ההלכה ואת גדריה.

²³ הלכות מעשה הקרבנות ב-טו.

²⁴ עסקו בשאלה זו הפני יהושע שבת כא-ב, שו"ת חכ"צ סי' פז, ראש יוסף שבת שם

²⁵ ראה גליוני הש"ס שבת שם.

²⁶ יתכן שמשום כך יש להידור המצוה מקום מיוחד בהלכות חנוכה. בדרך כלל אין להידור המצוות גדרים מדויקים. הרוצה להדר במצות אתרוג קונה אתרוג יפה יותר, נקי יותר, וזה הוא הידור המצוה. וכן בשאר מצוות. בחנוכה קבעו לנו חז"ל כיצד להדר: המהדרין מדליקים נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן המהדרין מוסיף והולך. ואכן, צורת ההדלקה של המהדרין מן המהדרין נקבעה בעם ישראל כעיקר המצוה, עד שבשלחן ערוך אינה מופיעה כלל האופציה של עיקר המצוה "נר איש וביתו". הפוסקים מזכירים את האפשרות הזו לגבי מי שדחוק ואין לו מספיק נרות או מספיק שמן, אך לא ראינו אדם שידליק "נר איש וביתו" ללא שעת הדחק.